

Süli Attila

HÁROMSZÉK ÖNVÉDELMI HARCÁNAK KIADATLAN FORRÁSAI (1848. NOVEMBER-DECEMBER)

Bevezetés

Háromszék 1848–49 történetét megírni komplex és nehéz feladat, hiszen a vonatkozó kútfők lelőhelyei több országban találhatóak. Ráadásul az idők folyamán az egyes közgyűjteményi anyagokat ideológiai elvek alapján megbontották. A Székely Nemzeti Múzeum 1848–49-es azon anyaga, amely az 1945. évi menekítést követően megmaradt, például a *Kovászna Megyei Állami Levéltár*hoz került. Az erdélyi országos teljhatalmú biztosok iratait és levelezését tartalmazó Csány-levéltár nagyobb részt Kolozsvárra települt át. Viszonylag áttekinthető a *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának* H és R szekciójához tartozó források kutatása. A székely határőrség anyagának egy része a brassói levéltárhoz tartozik, a kolozsvári ereklyemúzeum gyűjteménye egyben és helyben maradt. A császári-királyi hadvezetés forrásait elsősorban a bécsi hadilevéltár, a Kriegsarchiv őrzi.

E tarkaságnak is köszönhetően gyűjteményes forráskötet Háromszék önvédelmi harcáról eddig még nem jelent meg. Annak ellenére sem, hogy a törvényhatóság szabadságharca, emberfeletti teljesítménye már a kortársakat és a 19. századi történetírókat is csodálatba ejtette. Bár Kővári László történeti munkája és okmánytára, valamint Jakab Elek visszaemlékezése számos forrást tartalmaz, csak 1896-ban jelent meg Gábor Áron volt tüzér hadnagyának, Nagy Sándor hídvégi református lelkésznek a monográfiája a szék önvédelmi harcáról. Az utóbbi egy okmánytárat is tartalmaz, amelynek anyagát Lőrinc József őrnagy mentette meg. Ugyanebben az évben Kuszkó István, a kolozsvári Ereklyemúzeum őre és az 1848–49. Történelmi Lapok szerkesztője által gon-

dozott kötetben adták ki Bíró Sándor és Macskási Antal visszaemlékezését és iratait.¹

Ezt követően mintegy nyolc évtizedig nem történt nagyobb forráskiadás. Annak ellenére sem, hogy Gyalóky Jenő, Imreh István, Károlyi Dénes, Böződi György és Egyed Ákos történeti feldolgozásaiban, tanulmányaiban számos olyan forrást is megszólaltattak, amelyek eddig a tudományos kutatás számára ismeretlenek voltak.²

A Romániában megjelenő forráskiadványok közül ki kell emelnünk az 1979-ben indult, időközben nyolckötetesre duzzadt *Documente privind revoluția de la 1848* című sorozatot, valamint a Benkő Samu által szerkesztett *Documenta Neglecta* kötetet.³

Háromszék önvédelmi harcának következő, a modern történettudomány elvárásainak megfelelő feldolgozását a szakma doyenje, Egyed Ákos kolozsvári történész végezte el az 1977-ben megjelenő kötetében. A mű időközben három kiadást ért meg, az utolsóhoz a szerző egy okmánytárat is csatolt, amely számos első közlést is tartalmaz.⁴

Bár témáját tekintve elsősorban Erdély történetéhez illeszkedik, de számos Háromszékre vonatkozó kútfőt is tartalmaz Németh György Gál Sándor-monográfiájához tartozó forráspublikáció.⁵

Számos új eredményt és szempontot hozott a kutatás számára Csikány Tamás kötete, amely a bécsi hadilevéltárban fellelt források segítségével világítja az önvédelmi háború hadtörténeti hátterét.⁶

Az erdélyi kútfők publikálása terén nagyon komoly eredményt vallhatnak magukénak a háromszéki történészek, helytörténészek. Itt elsősorban Demeter László, Demeter Lajos és Albert Ernő munkásságára kell felhívni a figyelmet.⁷

¹ KŐVÁRI László 1861a; KŐVÁRI László 1861b; JAKAB Elek 1880; NAGY Sándor 1896; KUSZKÓ István 1896. Megemlítendő még Szentkatolnai Bakk Endrének a Jancsókról írt családtörténeti műve (SZENTKATOLNAI. BAKK Endre 1896), mely rengeteg új adatot tartalmaz a korszakra vonatkozóan.

² A teljesség igénye nélkül: GYALÓKAY Jenő 1923 továbbá Egyed Ákos, Böződi György, Károlyi Dénes és Imreh István tanulmányai az *Arcok, eszmék, tettek* című kötetben. (Bukarest, 1974.)

³ PASCU, Ștefan – CHERESTESIU, Victor (ed.) 1977; *Documente privind Revoluția de la 1848* 1979–2007; BENKŐ Samu (szerk.) 2008.

⁴ EGYED Ákos 2008.

⁵ NÉMETH György 2008.

⁶ CSIKÁNY Tamás 2015.

⁷ Szintén a teljesség igénye nélkül: ALBERT Ernő 1999; BOÉR Hunor–DEMETER Lajos 2003, 2006. Az utóbbiaknál Demeter Lajos és Demeter László több forrásközlésére kell a figyelmet felhívni, melyek közül kiemelkedik Kovachich Horváth Ignác és Balázs Konrád emlékiratainak sajtó alá rendezése. Emellett rendszeresen jelennek meg forrásközlések a *Székely Nemzeti Múzeum Évkönyvében*.

E sorok írója Gábor Áron életéhez, a háromszéki hadiipar történetéhez, Németh László kormánybiztosi működéséhez közölt forrásokat, emellett sajtó alá rendezte az önvédelmi harc szemtanúinak, Uzoni Béli Gergelynek és Máday Ferenc Mátyás-huszár kapitánynak a visszaemlékezéseit.⁸

*

Az itt közölt források kivétel nélkül Háromszék 1848–49-es történetéhez kapcsolódnak. Lelőhelyeik a Magyar Országos Levéltárban, a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban, a bécsi Kriegsarchívban, valamint a Kovászna Megyei Állami Levéltárban találhatók. Elsősorban olyan témakörökhöz kötődnek, amelyeknek a feldolgozását végeztem, ezek részben már megjelentek, vagy megjelenés alatt állnak. A kézdivásárhelyi löporgyártás története, a december eleji hadműveletek, az árapataki szerződés létrejötte, azok a témák, amelyeknek a megvilágításához nyújtottam segítséget az itt közölt kútfók.

Utolsóként közreadjuk Vajdasdi Lajos volt honvéd és Mátyás-huszár visszaemlékezésének Háromszék önvédelmi harcára vonatkozó részét, amely Kolozsváron található, az egykori Ereklýmúzeum gyűjteményében. A forrás a szerző saját kezű írásával készült, mintegy 73 oldalra terjed. Az oldalak sorszáma a szerző két ízben eltévesztette: a 27. lap után két oldal, és az 59. lap után szintén két oldal számozatlan maradt, így tulajdonképpen 77 oldalnyi a kézirat. A füzet számozatlan két oldalán Vajdasdi közli azok névsorát, akikre a 12. honvédszázalóaljból és a 15. (Mátyás) huszárezredből emlékezett.

A füzet belső borító lapjára Vajdasdi az alábbiakat jegyezte fel: „Vajdasdi Lajos saját kezű életrajza az 1848– és 49-ki hadjárataból – Béadja a Történelmi Lapokban való közlés végett – Kolozsvárt, 21^{ik} november 1894-be. Ezen kéziratomat a közlés után visszakérem, mert hátrahagyandó leend örökösöm részére. Tisztelettel Vajdasdi Lajos.” A bejegyzés után

Kuszkó István, az Ereklýmúzeum őre azt jegyezte fel ceruzával, hogy az örökösök nem méltók a kéziratra, mivel Vajdasdi szegénységben hunyt el és a rokonai még a temetésén sem jelentek meg., így a kéziratot visszatartja a múzeum részére. Vajdasdi öregkorában Haller Lujza grófnő fejéregyházi birtokon élt. Közvetlenül a halála előtt találkozott vele Kuszkó István a székelykocsárdi vasútállomáson. Vajdasdi 1898. július 19-én, reggel 7 órakor halt meg. Életrajzához még annyit tudunk hozzátenni, hogy 1831-ben született, Sárpatakon nőtt fel, a helyi gazdatiszt fiaként. Kitűnő lovas volt és jól beszélt románul. 1854-ben házasodott meg Aranyosegerbegen. A szabadságharc alatti működéséről naplót vezetett, ez azonban 1853-ban megsemmisült.

A kézirat közlésére ismereteink szerint a mai napig sem került sor. Rövid tartalmi ismertetője megtalálható az *1848–49. Történelmi Lapok* I. évfolyamában⁹, illetve a szerző fényképe és a két számozatlan oldalon szereplő honvédek és huszárok a IV. évfolyamban.¹⁰

A kéziratot 1979 januárjában Böződi György lemásolta, a közlése azonban elmaradt.¹¹ A forrást a történelmi irodalomban elsősorban Egyed Ákos hasznosította.¹²

A visszaemlékezést az 1970-es években Spira György lefotóztatta, így a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában létezik róla egy mikrofilmmásolat. (17669. d.) A közlést az alábbi alapján végeztük.

Itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek, Németh Györgynek és Demeter Lajosnak a dolgozatom elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségükért.

*

Az iratokat a jelenlegi helyesírás és központozás szabályai szerint, az eltérő alakok megtartásával közöltem. Az iratoknak csak a szövegtestét közöltem, kivéve, ha az adott levélnek utóiratai is van.

⁸ SÜLI Attila 2013, 2014a, 2014b, 2016a, 2016b, 2016c; DEMETER Lajos – SÜLI Attila 2013.

⁹ *1848–49 Történelmi Lapok*, I. évf. (1892) 211.

¹⁰ Uo. IV. évf. (1895.) 117., 121.

¹¹ *Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára*, Kolozsvár. Böződi György hagyatéka. Mások kéziratái. 8/18.

¹² EGYED Ákos 2008; EGYED Ákos 2010.

Források

1.

A Háromszéki Kormányzó Hivatal rendelete Szacsвай András esztelneki birtokoshoz

Kézdivásárhely, 1848. október 31.

Tisztelt bátyám!

A szorongatott hon érdekében s a háromszéki honvédelmi bizottmány nevében szólítom fel, miszerént méltóztasson holnap, u.m.¹³ november 1^{sőjén} itt K[ézd]i vásárhelyen délelőtti 11 órákor megjelenni, itt Dobay¹⁴ ezredes és Berde¹⁵ s Demeter¹⁶ kormánybiztos urakkal puskapor tárgyában értekezendő.

K[ézd]i vásárhelyen, októb[er] 31ⁿ 1848.

alázatos szolgálja
Vida főhadnagy¹⁷, ezredi segéd

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: Magyar Nemzeti Levéltár. (A továbbiakban: MNL OL) H. szekció, Szn. (Németh György szíves közlése.)

2.

Rendelet Kézdivásárhely városához a lőporgyártás megkezdésére

Kézdivásárhely, 1848. november 4.

Kézdivásárhelyi főbíró Kováts Dániel úrnak
K[ézd]i vásárhely, 4e nov[ember] [1]848.

A mindenfelől tornyosuló vészek sietőleg igényelvén minden védelmi eszközöket, milyen a puskapor készítés s arra kívántató salétrom főzetés, következőleg főbíró úr megbízatik, hogy töstént innen a kebelből egy alkalmas egyénekből álló bizottmányt alakítva, minden a salétrom főzésre kívántató kellékekről gondoskodjanak, felhatalmaztatom, hogy e tárgyban szükséges lépései, intézkedései, mind a dandárvezérségtől honvédelmi tekintetből tétetvék tekintessenek, a kívántató költségekre használja a honvédelemre öszvegyült pénz tömögöt, mennyibe szükségesek.

Dobay ezredes, Cseh Ignác alkirálybíró

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: HL, Csány-lt.
210. d. 1849:3763.

3.

P. Horváth Albert főkirálybíró rendelete Kézdivásárhely városához. Kéri, hogy a Sepsis- és Orbai-széki táborok számára lőszert küldjenek

Sepsiszentgyörgy, 1848. november 8.

A K[ézd]i vásárhelyi Tanácsnak!

Minthogy Vásárhelyen jelenleg szükségesnél több töltés és lőpor van s a körülmények szerént a sepsi és orbaiból alakulandó tábornak is töltésekre szüksége leend, a helybeli katonai parancsnoksággal és polgársággal is egyetértőleg, sepsiszentgyörgyi becsületes Jákcocs Ferenc és Burák István polgártársaink szekerekre annyi töltést, ha lehet, vagy ha elég töltést nem lehetne puska-
port is, mennyi ott jelenleg kerülhető¹⁸, a szekerekre felrakatni és olyan utasítással, hogy még nappal Szentgyörgyre megérkezhesenek, küldeni ne terheltesenek.

Sepsiszentgyörgyön, nov[ember] 8^{án} [1]848.

P. Horváth Albert
Főkirálybíró

Magyar nyelvű tisztázat.: RNL Kov., Fond 20. 5. Fol. 4r.

4.

August Heydte báró, császári-királyi kapitány, udvarhelyszéki katonai parancsnok felszólítása Bardóc fiúszek lakosaihoz. Felszólítja őket a fegyverek leadására

Székelyudvarhely, 1848. november 24.

Bardóc fiúszek minden polgári és katonai lakosaihoz
Felszólítás

Megtudván, hogy pártütő Dobai a 2^{ik} székely ezred elelőtti cs[ászári]-k[irályi] ezredesének Bardóc szék lakosait is egy népgyűlés megtartására felhívó felszólítását sokan elfogadták, ámbár annak előtte már az egész Bardóc szék törvényes képviselői által előttem a cs[ászári]-k[irályi] főhadikormányzó báró Puchner eő excellenciája¹⁹ által kibocsátott proklamációjánál fogva,²⁰ eő felsége kegyelmes uralkodónk, I. Ferdinánd²¹ iránti hűséget nyilváníttotta és báró Puchner eő excellenciája kormányzását elüsmerte: ennél fogva azon szék mind polgári, mind katonai lakosainak mulhatatlan kötelességökké tészem, hogy azon népgyűlésen hozott, az eő felsége iránti hűség és a főhadikormányzó eő excellenciájának ajánlott engedelmességgel össze nem férhető bármínemű határozatoknak, vagy párütöktől költ rendeléseknek semmiképpen helyet ne adjanak, hanem csupán egyedül báró Puchner eő

¹³ Úgy mint.

¹⁴ Dobai Károly (1793–?) ezredes, a 15. (2. székely) határhozrend parancsnoka.

¹⁵ Berde Mózes (1815–1893) ügyvéd háromszéki kormánybiztos.

¹⁶ Demeter József (1808–1865) képviselő, háromszéki kormánybiztos.

¹⁷ Vida Dániel (1816–1875) a 15. (2. székely) határhozrend főhadnagya, később honvéd őrnagy).

¹⁸ Nélkülözhető.

¹⁹ Anton Puchner báró (1779–1852) altábornagy, erdélyi főhadparancsnok.

²⁰ Puchner az 1848. október 18-án kelt proklamációjában egész Erdély katonai kormányzás alá rendelte és felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak.

²¹ Ferdinánd magyar királyként az V., osztrák császárként az I. sorszámot nyertek Az I. Ferdinánd uralkodóra való eskü egyben a magyar kormányzat tagadása volt.

excellenciája törvényes úton odaérkezendő parancsolatainak feltevéssel nélkül engedelmessé válnak, különben, mint hűségük és őfelsége elleni párútok nézetni és a szerént fognak büntettetni.²²

Főhatalmazásom erejénél fogva meghagyom továbbá Bardóc-szék minden polgári lakosainak, amint ez már Udvarhelyszékben meg is történt, hogy őfelsége iránti hűség és báró Puchner őexcellenciájához való engedelmségük bebizonyítására és igazolására fegyvereiket tegyék le és jelen hó 27^{én} reggel Karácsonyfalvára hozzám szállítsák által, a határőrök pedig fegyvereiket egy tizedes és nyolc vitézek kíséretében az itteni praetoralis hához²³ szállítsák bé. Azonban az e ként letett és beszállított fegyverek őexcellenciája további rendeletéig magok a beszállító vitézek őrzése alatt biztosítva letéve maradandnak.

Ha Bardóc-szék ezen rendeleteimet a kitézött időre pontosan teljesítendő, ez esetben a személy- és vagyonbátorságát azon székben biztosítom, az ellenkező esetben pedig a határszélein már őszvevont fegyveres erőimmel bényomulandok s parancsaimnak méltó engedelmséget és tekintélyt fogok szerezni.

Sz[ékely]udvarhelyt, november 24^{én} 1848^{ba}.

Br. Heydte
kapitány

Másolat. Lelőhely: HL 1848-49. 52b-7/3

5.

**Daniel Imre királybíró rendelete az olaszteleki közönséghez.
Utastítja őket a fegyverek begyűjtésére és leadására**

Vargyas, 1848. november 25.

Olaszteleki n[eme]s közönségnek

Vargyas, november 25^{én} [1]848.

Császári-királyi főhadi parancsnok báró Puchner Antal őexcellenciája által n[eme]s Udvarhely és fű Bardóc-székre kirendelt teljhatalmú katonai kormányzó báró Heydte Ágoston őméltóságának ide mellékelt nyomatékos felszólítását, oly hivatalos rendélem mellett közlöm a n[eme]s közönséggel, hogy az idő rövidsége miatt aztat rögtön teljes falugyűlésibe higgadt tanácskozás alá vevén, a falu előljárosága az erre keletkezett határozattal holnap, u.m.²⁴ vasárnap, e.f.²⁵ hó 26^{án} reggel 10 órakor Olaszteleken, a szék házánál megjelenni felelet terhe alatt el ne mulassza; komolyan figyelmeztetvén a nemes közönséget arra, hogy ha hétfőn, e f. hó 27^{én} reggelig e felszólítás teljesítve nem lesz, én azon nemes közönség személy- és vagyonbátorságát biztosítani, a veszély fenyegető bérohanás ellen, magamot felhatalmazva nem érzem.

Daniel Imre
k[irály]bíró

Másolat. Lelőhely: HL 1848-49. 52b-7/3

²² Bardóc fűszék helyzete különleges volt. Közigazgatásilag Udvarhelyszékhez, katonailag a 15. (2. székely) határőrezredhez tartozott.

²³ Székház.

²⁴ Úgy, mint.

²⁵ E folyó.

²⁶ A határőrezredeket a korban honi ezredeknek, századait pedig honi századoknak nevezték.

²⁷ 1848. november 30-án Dobai Károly ezredes a Laborfalvára

6.

Lázár János alszázados levele Daniel Imre királybíróhoz. Kéri a beszolgáltatott fegyverek visszaadását

Barót, 1848. december 1.

Nr. 359.

A 2^{dik} honi századtól²⁶

Daniel Imre hely[et]t[es] királybíró úrnak!

Ezen rendelet értelmében²⁷ kéretik hivatalbéli barátsággal a falukat értesíteni, hogy fegyvereiket átvehessék, akik beadták vala Vargyason s a történetekről a századot késedelem nélkül értesíteni ne terheltesse.

Barót, december 1^{ső} napján.

Lázár
százados

Másolat. Lelőhely: Kriegsarchiv, Wien. Hofkriegsrath.
Varia. Karton 3. Heydte 1848., 1850.

7.

**A Háromszéki Honvédelmi Bizottmány levele
Henter Sándor miklósvárszéki királybíróhoz**

Sepsiszentgyörgy, 1848. december 2.

Miklósvárszéki alk[irály]bíró Henter Sándor úrnak

Dec[ember] 2[-]ján [1]848.

Úgy esett értésünkre, miként N[agy]ajtán több Árapatakáról és Hidvégről kirablott portékákat tartóztattak le. – Felszólítjuk azért a k[irály]bíró urat, az ily letartóztatott és letartóztatandó bárminemű portékát tétesse bizonyos helyre és sequestráltassa,²⁸ mert úgy hisszük, hogy a csaknem mindenéből kirablott Béldi Gergely²⁹ úrnak is – több elrablott ingó javai lehetnek ott. –

Fogalmazvány. Lelőhely: RNL Kov, Fond 8. Nr. 5994.
Fol. 24.

ról kelt levelében megrótta a „2^{dik} honi gyalog századot”, hogy Felsőrákoson önként letették a fegyvert. Dobai felszólította Lázár századost, hogy „e gyalázatos tettet és bünt jövátendő”, vegyék magukhoz ismét a fegyvereket és álljanak készen a harcra. (CSIKÁNY Tamás, 2015, 85.)

²⁸ Zárol, lefoglal.

²⁹ Béldi Gergely (1819–1889) árapataki birtokos, visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcának az egyik legfontosabb forrása.

A Háromszéki Kormányzó Hivatal rendelete
Kézdivásárhely városához.
Intézkedjenek a lőporgyártás és a golyókészítés beindítására.

Sepsiszentgyörgy, 1848. december 2.

43.

A Kormányzói Hivaltól

A kézdivásárhelyi n[eme]s tanácsnak!

S[eps]sz[en]tgyörgy, dec[ember] 2^a [1]848.

A táborozás részünkről foly. Naponként csatázunk és még eddig hála a magyarok istenének imádott hazánk, szabadságunk, házunk, családunk érdekében győzelemmel ment eddig elé népünk lelkiülete, hazafias bátor elszánt vala és a most és a győzelemnek leghatalmasabb eszközével, a munícióval készen valánk.

Azonban, amint értesülve vagyunk, mindenfelől puskaporunk és ónunk fogyatkozik.

A kormányzó hivatal roppant hazafi gondjai és munkája között elhatározottan elkövetett mindent, hogy a puskaport és ónhányt fedezhesse, pótolhassa, de sikertelen eddig.

Moldovából nem kaphat, mert onnan a muszka minden port lefoglalt, másfelől mindenneműen elzárattunk az ellenség által s nem remélhetünk magyar testvéreinktől, míg össze nem köttetünk velek.

Salétromfőzés és illetőleg puskaporkkészítés iránt rendelkezünk S[eps]sz[en]tgyörgy és K[ézdi]vásárhely városaihoz és az utolsóról tudjuk, hogy már a gyártást megkezdette, az elsőtől reméljük.

Minden erélyes rendelkezéseink dacára azonban megtörténhetik, hogy táborunk fogyatkozást szenvedend lőpor és muníció tekintetében.

Midőn azért ezen aggodalmas helyzetünköt önöknek feltárjuk, kinyilatkoztatjuk, miként a kormány e tekintetben is a nemzet és egyesek patriotizmusára apellál és onnan várja segedelmeztetését.

Reméljük tehát, hogy ezen egyesektől, vagy községektől, kik ónedényeket, vagy éppen golyókat, lőporokat bírnak bármi keveset, a haza oltárára kérjék bé és szent áldozatképp küldjék ide Demeter József úr keze alá.

Minden helységben esmeretes az, kinél tanálhatni.

Felelőssé tesszük a sikeres eljárásért. Siessenek imádott hazánk, szabadságunk érdekében mindent megtenni.

P. Horváth Albert
Főkirálybíró

Berde Mózsa

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: RNL Kov,
Fond 20. 9 fol. 6v.

Dobai Károly ezredes jelentése a háromszéki kormányzó
bizottmányhoz. Beszámol a hadi eseményekről

Feketevíz, 1848. december 5.

Másolat.

A hadi főparancsnokságtól

A honvédi kormányznak.

Feketevíz, december 5. [1]848.

A tisztelt kormány fölszólított, hogy a napi eseményekről tudósítást tegyek, melynek következtében a december 5^{ki} eseményeket közlöm.

Hadállomásunk balszárnyáról Sárosi hadnagy³⁰ úr Bikfalváról előnyomulva az 5^{ik} századdal, egy csapat székely lovaggal³¹ és Kossuth lovasokkal³², Márkóst, Bodolát és Nyént³³ elfoglalta, ott semmi ellenséges erő nem mutatkozott.

Nagy alezredes³⁴ úr átvonulva a Kökösi hídon seregével, Prázmár előtt támadási állomást foglalt s onnan a faluba parlamentaire³⁵ küldött, felszólítván a kítűzött esmeretes pontok szerinti megadásra azon helységet. Prázmár az elibe szabott pontokat elfogadta, s amint értesültem, teljesítette is. A fegyverek és a lőpor igen csekély számban támadó népünktől foglaltattak el. A készpénz, mintegy 1132 fr. 30 kr. p.p. a támadó népnek fog ígéret szerént kiosztatni.

Sombori³⁶ ezredes úr a Dobolyi hídon átnyomulva Hermánt³⁷ felszólította volt, de ez a pontokra tagadó választ adott és ágyúzni kezdett a támadó seregére. Hermán bevétellett, az ellenség visszaveretett. Az ágyúzás részünkről estvig tartott. Hermánnak egy része le van égve. Az ellenség számát nem tudhatni, csak annyi bizonyos, hogy két ágyújok volt. Butyka³⁸ százados úr is, mint hadállomásunk jobbszárnyának parancsnoka, Hídvégről Földvárt³⁹ 3^{or} támadta meg, de az ellen túlsúlya ereje által, onnan mindig kéntelen volt visszavonulni. A tartalék sereg a Kökösi hídnál állomásozott.

Dobay

Másolat. Lelőhely: RNL Kov, Fond. 20. Fol 97r.

³⁰ Sárosi Ferenc (1807–1871) a 15. (2. székely) határőrezred hadnagya, később honvéd őrnagy.

³¹ 11. (székely) huszárezredből.

³² 15. (Mátyás) huszárezredből.

³³ Mindhárom település Felső-Fehér megyéhez tartozott.

³⁴ Nagy Imre alezredes (1799–1859) a 11. (székely) huszárezred tisztje.

³⁵ Tárgyalásra kiküldött személy.

³⁶ Sombori Sándor (1794–1860) ezredes, a 11. (székely) huszárezred parancsnoka.

³⁷ Szászhermányt.

³⁸ Butyka Tamás (1799–?) százados, később honvéd őrnagy.

³⁹ Szászföldvár.

10.

Sombori Sándor ezredes jelentése a háromszéki kormányzó bizottmányhoz.
Beszámol a hadi eseményekről

Botfalva, 1848. december 7.

Másolat

Sombori ezredestől

A Háromszéki Kormányzó Hivatalnak.

Botfalván, dec[ember] 7^{én} 1848.

Seregemmel ma utamot ide Hermánon át kellett vennem, minthogy az Olt melletti út a szoroson⁴⁰ át nagyon seppedékesnek és járhatatlannak találtam. Botfalván semmi ellen katonaságra nem találtam, a lakosok is vagy 40 öreget, néhány nőszemély s gyermekén kívül Brassó s Feketehalom felé elhúzódtak. Szász lakosok jelenlétében embereimnek szobákat nyitattam. Jelentette magát itt nyugalmazott százados, Járzoni Dénes, ő itt elő parancsnok⁴¹ lévén, (Vorposten Kommandant) megmaradt. Egy századost biztosítékul Hermányba hagytam.

Földvállról is az ellen katonaság eltávozáván, Butyka százados úr ma délután 2 óraker ezen helységet elfoglalta.

Mint említém, a nép innen elköltözött, senkinek visszajövetelét hamarság nem is remélhetem, kérem a tisztelt kormányzó hivatalt az élelmező biztosokhoz úgy rendelkezni, hogy ide a tábor számára bár kenyér szállíttassék s így az élelemhiány némüleg pótolassék. Seregem mintegy 2500 főből áll.

Sombori

Másolat. Lelőhely: RNL Kov, Fond. 20. Fol 99r.

11.

Intézkedések a Szászhermánynál lefoglalt szarvasmarhák tárgyában

Aldoboly-Sepsiszentgyörgy, 1848. december 6–7.

Az aldobolyi tábor élelmezési biztosától

Aldoboly, december 6[-]án [1]848.

A Kormányzó Hivatalnak!

[Szász]hermán[y]ból a tegnap bizonyos sepsisz[ent]györgyi egyének kilencvenhárom darab szarvasmarhát hatalmason elhajtottak. Ezen marhát Sombori ezredes úr itten, Aldobolyban letartóztatva, s a Kormányzó Hivatal általunk kérdezteti, hogy mitévő legyen velők, s egyszersmind megjegyztetni kívánnya(!) részéről azon akaratját(!), hogy az illető szerencsétleneknek, mivel álúton és orozva hajtották el, adattatnának vissza, valamint

szintén az aldobolyi hídnál letartóztatva lévő egyéb portékák is – tisztelettel lévén –

Kováts Péter mk.
Vajna Károly
él[elmező]biztosok

Hátul: Az aldobolyi tábor élelmi biztosától
a Háromszéki Kormányzó Hivatalnak
S[epsz]sz[ent]györgy

*

Írassék meg az élelmező biztosoknak, hogy valamint a ők, úgy a főparancsnok Sombori úr azon nézetét valljuk, mely szerény a rablott marhák és portékák, a hermán[y]i előljáróság nyugtatványa mellett, kézbesíttessenek.⁴²

*

Sepsiszentgyörgy, 1848. december 7.

(...)⁴³

Azon jeletésökre, melyben a [Szász]hermán[y]ból hatalmasul elhajtott 93 darab szarvasmarhák és több Aldobolyban letartóztatott portékák aránt ezen Kormányzó Hivatalhoz kérdést tesznek – visszírjuk, miként ezer[e]d[es] Sombori úr nézetét helyeselve, azon szarvasmarhát és rablott, de Aldobolyba le is tartóztatott portékákat – a hermán[y]i előljáróság nyugtatványa mellett, adják vissza (...)⁴⁴ – azon helységnek

Fogalmazvány. Lelőhely: RNL Kov, Fond 8. nr. 5994.
fol. 45-46.

12.

Az Alsócsernátoni Bizottmány levele a Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmányhoz. Intézkedést kérnek a táborból megszökött egyének ügyében

Alsócsernáton, 1848. december 9.

A K[ézdi]vásárhelyi Bizottmánynak

Al[só]csernáton, [1]848. dec[ember] 9^{kén}

Folyó hó 9^{én} költ hivatalos fölszólításból átláttuk, hogy Felvidékről⁴⁵ igen sokan szökendők vissza a táborból, melynek megellenzésére⁴⁶ célszerűbbnek azt látnok, hogy több közönségek is erre felszólítván, szorítassanak arra, hogy kitelhetőségek⁴⁷ szerint Maksához és Eresztevényhez egy 100 számból álló egyénekből a legsietőbb úton állíttassék fel egy őrség, minek kötelessége leendő, az efelé szökőknek feltartóztatása és a kiszabott helyre leendő visszakísérése, azokra nézve pedig, kik már hazaszöktek és honokba⁴⁸ vagynak, elfogatások iránt ne terheltesen gondoskodni.

Benkő Lajos
biz[mányi] elnök
Kálnoki Károly
Cseh Jákob

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: RNL Kov,
Fond 20. Fol 101r.

⁴⁰ Ez nem szoros, hanem az Olt folyásától délre (bal oldalt) lévő Baróti-hegység utolsó nyúlványán, a Lempesch nevű dombon átvezető, ma is létező út Szászhermány és Botfalu között.

⁴¹ Előőrs parancsnok.

⁴² A válasz és az utasítás a hátlapon.

⁴³ „A tegnapi napról a Hermánból hatalmasul elhajtott marhák-

nak több rablott portékákkal” kihúzva.

⁴⁴ „a Hermániaknak” kihúzva.

⁴⁵ Felső-Háromszék.

⁴⁶ Megelőzésére.

⁴⁷ Teljesítőképeségük.

⁴⁸ Otthon.

13.

A Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmány hirdetménye a harctéri eseményekről

Kézdivásárhely, 1848. december 16.

182.

A Kézdivásárhelyi Honvéd Bizottmánytól

Kézdivásárhely, dec[ember] 16. 1848.

Hírtétel

B[áró] Heydte tábora felsőrákosi állomásánál seregeink által folyó hó 13-kán megtámadtván, a Rikán ember és zsákmánybeli nagy veszttel átűzetett, míg a mi részünkről csak kettő kapott könnyű sebet.

Folyó hó 14-kén Brassóból 20 lovas és több 100 láncsás és fegyveres Hermán kocsmájáig előnyomult, de Nagy Imre alezredes úr Feketevízig előnyomuló táborból patrónak⁴⁹ kiküldött Pap Ferenc⁵⁰ hadnagy úr jelentése szerint, mihelyt ezen említett patrót és Nagy Dani⁵¹ főhadnagy úrnak Prázsmárról kiállított sergét észrevette, sebes menettel Brassóba visszavonult.

Fogalmazvány. Lelőhely: RNL Kov, Fond 20. 114r.

14.

Az Alsócsernátoni Bizottmány levele a Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmányhoz. Intézkednek a táborból megszökött egyének ügyében

Alsócsernáton, 1848. december 22.

Az Al[só]csernátoni Bizottmánytól

A Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmányhoz

Al[só]csernáton, [1]848. dec[ember] 22^{en}

A tisztelt bizottmánynak mai napon tett átirata azaránt, hogy a táborból hazaszökött egyéneket rögtön vissza utasítsuk, az engedetleneket a k[ézdi]vásárhelyi ezredi börtönbe kísértessük. Válaszunk a következőképpen tesszük:

Azon egyének, kik a táborba kirendeltettek, mind ottan vagynak, kivéve vagy négy egyének, kik a táborból hiteles szabadsággal ellátva, bizonyos kurta ideig bocsátattak el. Részint terhes betegsége, részint egyéb hivataloskodás tekintetéből. Hogyha pedig engedelem nélkül bárki is jönne faluba, valamint eddig, úgy ezután is rögtön vissza utasítani kötelességünknek ösmérjük.

Benkő Lajos
biz[mányi] elnök

Kálnoki Károly
bíró

Cseh Mátyás
jegyző

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: RNL Kov, Fond 20. Fol 84r.

15.

A Háromszéki Kormányzó Hivatal rendelete Dobai Károly ezredeshez. Elrendelik a botbüntetés alkalmazását

Sepsiszentgyörgy, 1848. december 23.

Dobay Ezredfőparancsnok Úrnak
23. decemb[ri] 1848.

A táborban igen túlradott apró[b] rendű kihágások rendbe igazítására – s megfenyítésére a pálcávali büntetés a bizottmányi gyűlés által meghatározatván – az arról költ jegyzőkönyvi kivonatot közönségesítés és életbe lejtetés(!) véget[t] ide csatolva küldjük. –⁵²

[P. Horváth Albert-Berde Mózes]

Fogalmazvány, RNL Kov, Fond 8. Nr. 5995. Fol. 13r.

16.

A Kézdivásárhelyi Lőporkészítő Bizottmány levele Szacsvai Jánoshoz⁵³. Felszólítják a munka folytatására.

Kézdivásárhely, 1848. december 24.

34/848.

A lőporkészítető Bizottmánytól

Lőporkészítő Szacsvai János úrhoz

K[ézdi]vásárhely, 1848. dec[ember] 24^{en}

Tegnapi napon kiadatott vala az a rendelet, miszerént a lőporkészítés szakadatlanul folyjon, mégis szomorúan tapasztalja a bizottmány, hogy a mai napon minden munkás tag elbocsátott s a működés a tegnap estvétől fogva egész szerdán reggelig felfüggesztetett. Minthogy pedig az ellenség nem nyugszik, hanem szüntelen támadásokat teszen s a legnagyobb vesz fenyegeti honunkat a hanyagság esetében. Ez okból felelősége terhe alatt szólítja fel Bizottmányunk uraságotat az iránt, hogyha önt valami fontos ok eltávozásra kényszeríti, édesatyját szólíttassa fel s cseréltesse ki magát, de a működés semmi esetre meg nem szünhetik. Mire nézve ezen felszólításra akár uraságot, akár édesatyja rögtön bójönni és a munkálkodást tovább folytatatni kötelességüknek esmerjék, ellen esetben a felelőséget uraságotra hártva Bizottmányunk feljebb jelenteni el nem mulatandja.

Kováts Dániel
Főbiztos

Nagy Mózes

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MNL OL H. szekció, Szn. (Németh György szíves közlése.)

⁴⁹ Patrouille. Jelentése: Járőr.

⁵⁰ Pap Ferenc (1802–1887) a 15. határőrezred hadnagya, később honvéd százados.

⁵¹ Nagy Dániel (1808–1884) a 15. határőrezred főhadnagya, később honvéd őrnagy.

⁵² A csatolvány hiányzik.

⁵³ Szacsvai János (1811–1887) eszternelki birtokos, 1848 novemberétől a kézdivásárhelyi lőporgyártó üzem vezetője, később honvéd főhadnagy.

17.

A Kézdivásárhelyi Lőporkészítő Bizottmány levele Szacsvai Jánoshoz. Felszólítják a munka folytatására.

Kézdivásárhely, 1848. december 26.

A K[ézdi]vásárhelyi Lőporkészítő Bizottmánytól

Ifjabb Szacsvai János lőporgyár igazgatóhoz

K[ézdi]vásárhelyt, 1848. dec[ember] 26^{án}

A főparancsnokságtól és a kormányhivataltól szüntelen jönnek a lőporkészítés tárgyában a sürgető rendeletek. Ez okból szólítaték fel két versen⁵⁴ is uraságod a bejövételre s avégre, hogy itten a segéd dolgozóknak munkát adjon. Mégis felszólításunknak semmi sikere nem lévén, minthogy sürgető a körülmények, aminő fogva ezennel küld bizottmányunk egy négylovas szekeret avégett, hogy rajta bejönni s a munkásoknak dolgot adni szíveskedjen. A haza népe s felsőbb rendeletek szigorúsága a munkák sürgető folytatását.

Kováts Dániel
főbíróelnök

Nagy Mózes

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: MNL OL H. szekció, Szn. (Németh György szíves közlése.)

18.

Nagy Imre alezredes levele a kézdivásárhelyi tanácshoz. Az ágyúk vontatásához lovakat kér

Uzon, 1848. december 26.

A székely tábor balszárny parancsnokától

A kézdivásárhelyi tanácsnak!

Uzon, decemb[er] 26^{án} [1]848.

Múlhatatlanul és sietősen lévén 6 darab jó és kemény hámkra az ágyú előtti előfogat számára, melyek közül kettő rudas, négy pedig előfogandó legyen, rendelem, hogy e jelen parancs vételétől számítva 48 órák alatt a nevezett szükségelményeket árcsökkentés útján az ottani szíjgyártó társulattól⁵⁵ megszerezvén, ide Uzonba leküldje, hol is azoknak áruk, itten, hadügyész hadnagy Borosnyai László⁵⁶ úrtól utalványomra ki fog fizettetni.

Nagy alezredes

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: RNL Kov, Fond 20. fol 120r.

19.

A Háromszéki Kormányzó Hivatal rendelete a királybírókhoz. Intézkedjenek a szökevények megbüntetésére

Sepsiszentgyörgy, 1848. december 28.

A 3 kir[ály]bíróknak, Xer [december] 28. 1848.

Sajnosan kelle tapasztalnunk, miként sokan a táborból – minden engedelem nélkül – haza szöknek, – s legtöbbször akkor, mikor rájuk [a] legnagyobb szükség van. – Ezt mindem becsületes hazafinak minden áron megakadályozni legelső kötelessége. – Meghagyjuk a kir[ály]bíró úrnak, hogy egy körrendelettel által, a legsietősebben tegye kötelességévé minden helységnek, hogy az írásbeli engedelem nélkül hazaszökötteket rögtön (...) ⁵⁷ – utasítsá[k] vissza, – s ha ezek az első felszólításra nem engedelmeskednek, – tartsa kötelességének ennek bejelentését, hogy mind a hazaszököttek, (...) ⁵⁸ – mindpedig azon bujtogatók, kik táborunk szétszórására alattomoson működnek, keményen megbüntethessenek. –

[P. Horváth Albert-Berde Mózes]

Fogalmazvány. Lelőhely: RNL Kov, Fond 8., Nr. 5995. Fol. 12r.

20.

A felsőcsernátoni bizottmány levele a Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmányhoz. A táborból szökött egyének ügyében intézkednek

Felsőcsernáton, 1848. december 30.

Fel[ső]csernátoni Bizottmánytól

A Kézdivásárhelyi Honvédelmi Bizottmánynak

F[első]csernáton, 30ⁿ decemb[e]r [1]848.

A rendeletek nyomán több rendbéli sürgetése után is Fel[ső]csernátonból az ide mellékelt névjegyzékből látható egyének még a táborba el nem mentek, mely szerént bizottmányunk nincsen annyi erőbe, hogy a honvédelmi bizottmány rendeletere nélkül, mint makacsokat a táborba küldgye, minek következtébe nem terhelhetik a század kormányát megtanálni, hogy annál pontosabban az elküldésük végrehajtsasson.

Rákossy István
közönség bírājaRákossy József
bizottm[ány] tollvivő

Magyar nyelvű tisztázat. Lelőhely: SÁL Fond. 20. Fol 87r.

⁵⁴ Alkalommal.⁵⁵ Céh.⁵⁶ Borosnyai László (1810–1878) hadbíró főhadnagy a 15. (2.

székely) határőrezrednél, később honvéd hadbíró őrnagy.

⁵⁷ „ha lehet” kihúzza.⁵⁸ „keményen megbüntethessenek” kihúzza.

Részlet Vajasdi Lajos visszaemlékezéséből

...Itt megszünt a magyar fegyverek dicsősége⁵⁹ egy bizonyos időre Erdélyben, mert a magyar tábor ezen része bévonult a Székelyföldre és a más része Feketetőhöz – s itt vesztgeltünk nagy aggodalmak között, amíg Bem 1849 január hava első felében megérkezett Kolozsvárra⁶⁰ és azután M[aros]vásárhelyre.⁶¹

Novemberi hideg idők állottak bé, midőn szállinközva csapatonként rendre béérkeztünk Gyergyóalfaluba, pár napot vesztgeltünk itt, várva az irtó csapatok érkezését, akkor feljebb vonultunk Gyergyószentmiklósrá, útközben mindig szaporodva átmentünk Csíkszeredába s innét Kézdivásárhelyre, itt több napot töltve a lelkes fogadtatásban, napról-napra szaporodott a kis táborunk, kipihenve és rendbe szedve magunkat s kedélyünk is felfrissülve, mentünk át Sepsiszentgyörgyre, ahol a szívélyes fogadtatás bennünket mind jobban felvillanyozott, mondhatnám büszke katonává varázsolt át mindnyájunkat,

Balázs Manó őrnagyunk is itt találta már a szelídlelkű és igaz magyar honleány szeretet nejét⁶² és kisleányát⁶³, Barótról béköltözve az osztrákok félelme miatt.

Gedeon osztrák táborával a Barcaságot szállotta meg Brassó felől, egészen az Olt folyóig, a fő fészke Hermány nagy szász község volt s innen akarta támadni a Székelyföldet.

Másfelől pedig Haite⁶⁴ osztrák vezér Székelyudvarhely felől a Rikán keresztül szándékozott Erdővidékre betörni Gedeonnal egyszere⁶⁵, - azonba[n] szerencsét nem próbáltak, mert a mű táborunk csakhamar levonult az Olt mentére, Árapatak, Köpec, Doboly-Kököst megszállva, s itt néztünk farkasszemet egymással, szemben az Olt vizén keresztül.

Egy ízben Hajte megkísérelte a Rikán keresztül leszállani és elfoglalni Rákost, de általunk még bent az erdőben visszaverettet csúfosan, ahol a XII-ik zászlóalj és a székely huszároknak jutott az oroslánrés.⁶⁶

Más ízben Gedeon próbált Árapatakánál Hermánból az Olton áttörni, - de mű megelőzőleg hamarabb átkeltünk az Olt jeges vizén, igazlelkű Klement századosunk és Balog őrmesterünk biztatására, elől a XII-ik zászlóalj, után a székelység, s pár órai harc után Hermány lángokban állott, s az ellenség eszeveszett futásnak eredett a legnagyobb rendtelenségben Brassónak.

Az összes magyar tábor oly elszántan vette üzöbe az ellenséget, hogy Brassóig nyomuljon utána.⁶⁷

De tiszteink bétáva a békövetkezhető veszedelmet, előnkbe száguldozva térítettek vissza; egy előbb ezt árulásnak hittük.

De nem sokára meggyőződünk arról, hogy Brassóból a futó ellenségnek csaknem hozzá hasonló tömeg jön segítségére ágyúkkal ellátva.

És így visszatérve Hermány községben erősen megbosszultuk magunkat.

Próbálgatták magukat az osztrákok még Dobolynál és Kökösnél is; de mindég visszaverettek; azonban mind rossz hírek keringtek, p.o.,⁶⁸ hogy Erdélyt egészen az osztrákok bírják és most egész erővel törnek a Székelyföldre, és ha önként fel nem adja magát, felégetik és felkoncolják az egész népséget minden irgalom és kegyelem nélkül.

Az ott lévő magyar tiszteink folyton gyűléseztek e felett; s ők mindég a feladás mellett határoztak.

Megjegyzendő azonban, hogy a főbb tiszteink a forradalom kiütése előtt mind császári intézetekben nevelkedve; érzelmeik a magyar ügyre nézve mindég kétséges volt előttünk, a magok viselkedések miatt; -⁶⁹

Ellenkező érzésben volt a magyar tábor: inkább meghalni! Mint magunkat az osztráknak megadni gyáván! Ez volt a jelszó.

Ezt látva az osztrák hadvezérek, hogy Székelyföldet megalázzni, meghódítani talán nagy áldozattal is bajosan sikerül. Tehát cselhez folyamodtak.

Először is Balázs őrnagyunkkal titokban kezdődött az egyezkedés. Hogy az egység alapja mi volt, azt csak a későbbi tények mutatták meg nekünk.⁷⁰

De annyit már a következtésekből megláttunk, hogy Balázs Manó őrnagyunk szemfényvesztés tekintetéből még egy csatát kívánt keresztülvinni, amelyben minden bizonnyal meg kell, hogy ígérje az ellenfélnek, hogy ők lesznek a győztesek.

S remélte őrnagyunk, hogy hát csakugyan ezzel hatni fog a Székelyföld feladására.

Ezen idő közben a főbb tisztek népgyűlést hívtak össze, hogy határozzanak a megadás, vagy ellentállás mellett.⁷¹

A fő tisztek Zsombori Sándor, Dobai Károly,⁷² Berde Mózes⁷³, vagy főképpen Balázs őrnagy mind a megadás mellett nyilatkoztak. Több és több okokat felhozva.

A nép hallani sem akart erről. Inkább meghalunk, de nem hódolunk.

Gábor Áron⁷⁴ ágyút csinált, Szatsvai András⁷⁵ fia, Jánost⁷⁶ puskaport és gyutacsot készített számunkra. Azonban híre jött, hogy Hajte nagy táborával a Rikán bé akar törni Rákosnál a Székelyföldre, Erdővidéke felől.

A magyar tábor az Olt mellett tartózkodott, Köpec, Árapatak, Kökök, Doboly állomásokon és a késői rendelet következtében oly későn érkeztünk az ellenséghez, hogy az már a rákosi téren csatarendben foglalta el az állásokat. S megérkezésünkkel alig vala időnk csatarendbe bontakozni. Ő azonnal támadott és roppant nagy puskatűz fejlődött ki, míg a lovasság is attakra jött s megszóltak az ellenfél ágyúit – ami akkor még nekünk nem volt – s így visszavonulásra voltunk kénytelenek.

A csataterőről egy híd vezet át a köpecsi határ felé az Olton s itt a visszavonulásunk nagyon meg volt akasztva. A XII-ik zászlóalj maradt hátra fedezetül, folytonosan tüzelve. S midőn zászlóaljunk nagyobb része a hídon túl volt, hogy Köpecnél állást foglaljon, reánk rohant a lovasság s engemet, Szőke Károly

⁵⁹ Az 1848. november 5-i ütközet után, ahol a székely tábor döntő vereséget szenvedett Joseph Gedeon császári-királyi altábornagy dandárjától.

⁶⁰ Pontosabban 1848. december 25-én.

⁶¹ 1849. január 12-én.

⁶² Jindra Anna.

⁶³ Báró Balás Emánuel császári és királyi altábornagy (1839–1926).

⁶⁴ August Heydte báró, császári-királyi kapitány, az 5. (Savoyai Jenő) dragonososzad tiszteje.

⁶⁵ Heydte 1848. november 25-én tört be Erdővidékre.

⁶⁶ A harcokra lásd: CSIKÁNY Tamás 2015, 33. Vajasdi a november végi harcokat mutatja be.

⁶⁷ Uo. 35–44.

⁶⁸ Példának okáért.

⁶⁹ Az utóbbi általánosítás túlzás.

⁷⁰ Balázs Manó honvédőrnagy árulása nem bizonyított tény, az ügyben sok a tisztázatlan kérdés (SÜLI Attila 2015).

⁷¹ Az 1848. november 23-án tartott székelygyűlésen.

⁷² Dobai Károly (1793–?) ezredes, a 15. (2. székely) határhozred parancsnoka.

⁷³ Berde Mózes (1815–1893) ügyvéd, képviselő, háromszéki, majd királyföldi kormánybiztos.

⁷⁴ Gábor Áron (1815–1849) később őrnagy, a székelyföldi hadosztály tüzérparancsnoka.

⁷⁵ Szacsavay András esztelneki birtokos.

⁷⁶ Szacsavay János (1811–1887) esztelneki birtokos, a kézdivásárhelyi löporgyártó üzem vezetője, később főhadnagy.

káplárunkkal a hídról félreszorítottak s több nemzetőrt is, akik a hídon felüli malomba menekültek.

Én és Szőke Károly elhaladtunk jóval tovább a malomnál átjárót keresni a vízben, de nem vala sok időnk, mert hozzánk vágatott nyolc svalizzer s nekiszorítottak az Olt folyó magas martjának;⁷⁷ mű kilőtt fegyvereink szuronyával védtük magunkat a közel jöhetéstől, csaknem veszve éreztük magunkat és kértük a párdont.⁷⁸

Kájn párdon hund ugar!⁷⁹ Volt mindeniken a felelet s irlagmatlanul rúgtattak felénk, ezt látva Szőke Károly azt kiáltja nekem, a vízbe ugrunk Laji.

E percben bent voltunk övig erő vízben egy öles martról. Volt himmel szakramentumozás,⁸⁰ ordítózás, de meg valánk mentve, átgázoltunk a folyón s mentünk le a folyó mellett Miklósvár felé, amíg kaptunk egy átjárót Köpec tájékán.

Ezalatt bent Köpecen erősen folyt a harc, Itt vagdalták össze egy udvaron derék bajátrunkat Barton Károlyt, aki tudomásom szerint máig is él a néhai gróf Bethlen Farkas örökösöknél főerdősi minőségben Bonyhán.

Ennyiben sikerült a Balázs őrnagyunk terve, hogy Köpecig visszaverettünk, de ekkor segítségünk érkezve, - az osztrák tábor visszavonult, nem próbált szerencsét beljebb a Székelyföld felé.⁸¹

Ezen csata után Sepsiszentgyörgyre vonultunk bé, magunkat rendbe szedni és valami határozottat vártunk sorsunk felett, de hogy az mi lehetett még, arról álmodni sem tudtunk, csak naponta a leverő, rossz hírekkel tépelődünk, az osztrákoknak alattomos kémeik által még proklamációkat is falragaszokon hirdetni a Székelyföld önkéntes feladása végett. –

Azonban pár napok eltelte után, egy reggel a Balázs Manó őrnagyunk lakása megetti hegyek felé nagy népcsődületet veszünk észre, mű is arra tartva látjuk, hogy Balázs őrnagyunkat fővege nélkül körbevéve, négy fegyveres honvéd kíséri bé a főtér felé, - ekkor megtudtuk azt, hogy az örök fogták el, amidőn az Olt folyón csónakkal jött már vissza az ellenség táborából.⁸²

Volt nekünk egy igen ügy[es] káplárunk a 3^{ik} századnál. M[aros]vásárhelyi kereskedő segéd volt, Szabó Ferenc nevű, - ez állott legközelebb fenyegető bátorsággal az elfogott őrnagyhoz a 4 kísértő között – a megye házához akarták kísérni a foglyot, de a fogoly erősen kérte, hogy engedjék őt az odacsődült roppant sokasághoz beszélni.

És így az oda termett, ezerre menő néptömeg között, egy, az országút melletti ház bedeszakázott tornácában vezették s itt beszélt is ő arról, hogy ő jónak látta a vér és vagonkímélet tekintetéből az osztrákokkal egység útján a meghódolást, feladást megkötni⁸³, - miután már az egész Erdélyt és Magyarhont az osztrák lefegyverezte. – Ezer torok kiáltatta: nem igaz! Halál az áruló fejére! Ezen percben Szabó Ferenc káplárunk megragadta Balázs bégombolt szép aranypor szín kabátját és egy rántással azt széjjelnyitotta s az oldalzsebéből kivette a már megkötött szerződést német nyelven írva, - hogy mit tartalmazott, azt megtudni nem volt idő a nép dühe miatt – 20-30 fegyveres honvéd kellett védelméül, hogy ott helyt szét ne tépjék.

Ezalatt már a Balázs részére egy stömp⁸⁴ állítatott fel a picon, az országútba. Szemben a megyeházzal⁸⁵ s őt odavitték, a kezeit hátra felé ahhoz kikötötték.

Napsugaras idő volt, Balásról folyt a veríték, a nap a szemében süttött, - szőkefalvi honvéd társunk, Utszás Samu odalépett s mondá: „őrnagy úr engedje a sipkámát fejére tennem a naptól” s ezzel fel is tette, - de Balázs azonnal lerázta azt, ezen szavakkal: „nem érdemlem meg fíjam. Tartsd meg magadnak.” Utszás Samu ekkor alig lehetett 16 éves honvéd. - Én derekabb és szebb testalkatú büszke katonát még most sem ismertem, mint amilyen volt Balázs Manó. – Szerettük is úgy, mint édesapánkat, útközben hozzánk csatlakozott a tarka paripáján, velünk élcelt, tréfált és verset énekelt velünk útközben.

Utolsó perceit sokan is megkönnyezték, főképpen midőn láttuk, hogy a neje az ablakból látja férjét ezen helyzetben.

Balászt a stömp⁸⁶ től délután úgy három óraker száz meg száz szuronyos védelme alatt vezették fel a megyeházhoz az ítélet kihirdetésére.⁸⁶ Hogy bent mi történt, mi nem? azt nem tudom, mert béjüni oda lehetetlen volt. – Én csak annyit észleltem, hogy ott a teremben egy lélek sem volt, midőn én egy ablakon benézhettem, csak Balázs és az örök, talán a tisztikar, a sok ezer feldühödött nép oda csődületéből és a halált ordítózásból rémülve elmenekült valami mellékajton.

Volt nekünk egy Butzi⁸⁷ nevű századosunk is és ezen alkalommal úgy keresték, mint a főt, - de nem találták sehoh túl – eltűnt úgy, hogy mi többé nem láttuk soha. –

A nép dühe Balászt a teremből kiragadta, az első kilépésére a kapu között egy székely ember nagy ütést ejtett a fején botjával, azután egy másik lándzsát döfött beleje, egy ütleg százával hullott reá s mégis elbírta a kaputól vagy tíz lépésnyire, itt leesett térdre s ekkor Márton Károly mezősegi honvéd intve a népnek, felfogott fegyverével egy kegyelem lövést intézett a mellébe Balásznak, ő előre bukva egy perc alatt meztelen feküdt holtan. Ekkor a székely huszárok lovak patkóival taposták testét annyira, míg belét a lovak lábán vonszolták.

Istenem, milyen a sors végzete! Amidőn Balászt hozzánk rendelték és ki valánk rukkolva a Szentmiklós utcában⁸⁸ és eljött hozzánk bémutatni magát, a beszéde után jelül a szeretet és testvériségnek éppen ezt a Márton Károlyt csókolta meg Balázs, mint aki az egész zászlóaljunkban a legmagasabb honvéd, a jobb szárnyán állott.

És éppen ez a honvéd adta meg nékie a kegyelemdőfést.

Amidőn a Balázs megöletése folyt, alatt az országúton Gábor Áron éppen akkor vitt egy ágyút 4 lóval Szemerja felé próbára – mért a nép azt sem tudta, hogy nézze ezt, vagy mennyen az ágyúhoz.

Este a Balázs szétmarcangolt testét egy durva deszkaláda formában összeszedték és úgynevezett akasztófadombra eltemették.

Tudomásom szerint később a muszkák nagy pompával eltemették.

Másnapra kelve hallottuk azon öröndetes hírt, hogy jön egy Bem⁸⁹ nevű tábornok nagy magyar táborral Kolozsvárnak és M[aros]vásárhelynek, - az osztrákokot, oláhot, zászát mindenütt szétverte s részint lefegyverezte,⁹⁰ - mű azonnal tanácskozni kezdtünk azon, hogy miképpen juthassunk ki M[aros]vásárhelyre, - miután utunkban mindenütt oláh és osztrák táborok feküdtek, azonban a 48 tele erős, kemény tél volt, nagy hóval...

⁷⁷ Vízmosta part, vízpart.

⁷⁸ Megadást.

⁷⁹ Nincs kegyelem a magyar kutyáknak!

⁸⁰ Káromkodás. „Hét szentségit!!”

⁸¹ Balázs visszavonulásának objektív okai is voltak. Az erdővidékre benyomuló Heydte túlerőben volt, ráadásul a Bardóc székiek letették a fegyvert.

⁸² 1848. november 27-én.

⁸³ Ezt egykorú kútfővel alátámasztani nem tudjuk.

⁸⁴ Faoszlop.

⁸⁵ Pontosabban székház.

⁸⁶ 1848. november 28-án.

⁸⁷ Buczi Alajos.

⁸⁸ A város egyik főutcája, a mai Bolyai utca.

⁸⁹ Józef Bem vezérőrnagy (1794–1850), az erdélyi magyar csapatok parancsnoka.

⁹⁰ A fenti események később történtek.

Levéltári források

- Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára, Kolozsvár
Bözödi György hagyatéka
Hadtörténelmi Levéltár (HL)
1848/49-es fond
Csány-levéltár
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest. (MNL OL)
H szekció Az 1848/49. évi Minisztérium Levéltára
Romániai Nemzeti Levéltár Kovászna megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy (Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe) (RNL Kov.)
Fond 8 Háromszék széki iratai
Fond 20 Kézdivásárhely Polgármesteri Hivatala

Folyóiratok

- 1848–49 *Történelmi Lapok*, 1894, 1895.
1896 *Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története*, Kézdivásárhely.

Irodalom

- Documente privind Revoluția de la 1848*
1979 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, Seria C. Transilvania*, vol. II, red. Stefan Pascu, Ed. Acad. RSR, București.
1982 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, Seria C. Transilvania*, vol. III, red. Stefan Pascu, Ed. Acad. RSR, București.
1988 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, Seria C. Transilvania*, vol. IV, red. Stefan Pascu, Ed. Acad. RSR, București.
1992 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, seria C. Transilvania*, vol. V., red. Stefan Pascu. Ed. Acad. Române, București, 1992.
2002 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, seria C. Transilvania*, vol. VI, sub redacția colectivului de specialitate din cadrul Institutului de Istorie din Cluj-Napoca, cu o introducere de Camil Mureșanu. București, 2002
2005 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. Seria C. Transilvania. Vol. VII*, întocmit de: M. Bodor, E. Cosma, G. Neamțu, cu cuvânt introductiv de Camil Mureșanu. București.
2007 *Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române, Seria C. Transilvania. Vol. VIII*, întocmit de: M. Bodor, E. Cosma, G. Neamțu, cu cuvânt introductiv de Camil Mureșanu. București.
- ALBERT Ernő
1999 *Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok 1849*, Sepsiszentgyörgy.
- BENKŐ Samu (szerk.)
2008 *Documenta Neglecta. Az 1848. évi forradalom forrásait publikáló román akadémiai kiadványból kihagyott iratok. 1848. március 4.-1848. június 26.* összeállította és kutatástörténeti bevezetéssel ellátta: Benkő Samu, Budapest.
- BOÉR Hunor–DEMETER Lajos
2003 *Határvidék I.*, Sepsiszentgyörgy.
2006 *Határvidék II.*, Sepsiszentgyörgy.
- CSIKÁNY Tamás
2015 *Kisháború Háromszéken – 1848. december*, Barót, 2015.
- DEMETER Lajos – SÜLI Attila
2013 *Források Háromszék hadiiparának történetéhez (1848–49)*, in: *Acta Siculica 2012–2013*. Sepsiszentgyörgy, 2013. 317–328.
- EGYED Ákos
2008 *Háromszék, 1848–1849. Forradalom, szabadságharc*, 3. bővített kiadás, Sepsiszentgyörgy.
2010 *Erdély, 1848-1849*, 2. bővített kiadás, Csikszereda.
- GYALÓKAY Jenő
1923 *A háromszéki hadjárat. 1849. július 16–24.* *Hadtörténelmi Közlemények*, 1923. 56–114.
- JAKAB Elek
1880 *Szabadságharcunk történetéhez*, Budapest.
- KÖVÁRI László
1861a *Erdély története 1848–49-ben*, Pest.
1861b *Okmánytár az 1848–49-ki eseményekhez*, Kolozsvár.

KUSZKÓ István

- 1896 *Adalék Háromszék 1848–49. önvédelmi harca történetéhez. I. rész. Bíró Sándor, Macskási Antal iratai.* Összegejtötte: Kuszko István, Kolozsvár (1848-49. „Történelmi Lapok” Könyvtára. III.).

NAGY Sándor

- 1896 *Háromszék önvédelmi harca 1848–49,* Kolozsvár.

NÉMETH György

- 2008 *Gál Sándor honvédezéses 1848-1849-es tevékenysége,* Csíkszereda.

PASCU, Ștefan – CHERESTESIU, Victor (ed.)

- 1977 *Revoluția de la 1848-1849. din Transilvania,* vol. I, Ed. Acad RSR, București, 1977.

SÜLI Attila

- 2013 Németh László kormánybiztosi irataiból, in: *Acta Siculica, 2012–2013,* Sepsiszentgyörgy, 329–344.

- 2014a Források Gábor Áron életének, működésének és kultuszának történetéhez, in: Hermann Róbert, Benkő Levente (szerk.): *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára,* Barót–Sepsiszentgyörgy, 340–405.

- 2014b Források Háromszék hadiiparának történetéhez. (1848-1849), in: Hermann Róbert, Benkő Levente (szerk.): *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára,* Barót–Sepsiszentgyörgy, 308–339.

- 2015 Egy áruulás története. Balázs Manó honvédőrnagy életútja. *Aetas,* XXX, 2., 57–74.

- 2016a Válogatás Németh László sajtócikkeiből, nyomtatványaiából és kormánybiztosi irataiból II. rész, in: *Acta Siculica 2014–2015,* Sepsiszentgyörgy, 249–264.

- 2016b Uzoni Béli Gergely „jegyzőkönyve” a magyar forradalom erdélyi eseményeiről 1849. január elejéig. *Haditörténelmi Közlemények,* CXXIX, 2, 532–547.

- 2016c Mádai Ferenc Mátyás-husár százados visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcáról. *Korunk,* XXVII, 12, 100–106.

SZENTKATOLNAI BAKK Endre

- 1896 *Kézdivásárhely és az ottani Jancsó családok története,* Kézdivásárhely.

Surse istorice nepublicate privind luptei de autoapărare a regiunii Trei Scaune (noiembrie–decembrie 1848)

Fragmente privind istoria regiunii Trei Scaune din timpul Revoluției de la 1848–49, sunt împrăștiate între colecțiile arhivistice a mai multor state. Surse istorice privind lupta de autoapărare a regiunii se regăsesc în arhivele din Sfântu Gheorghe, Cluj Napoca, Budapesta sau Viena. Probabil că această fragmentare stă la baza și faptului că încă lipsesc publicațiile de surse comprehensive asupra temei.

Documentele din studiul de față provin pe de o parte din arhivele județene din Covasna și Cluj, pe de altă parte din arhivele centrale de la Budapesta și arhivele militare de la Viena; dintre care memoriile lui Lajos Vajasdi reprezintă o valoare aparte.

Unpublished Historical Sources Regarding the Revolution of 1848–49 in Háromszék County

(Abstract)

Historical sources regarding the Revolution of 1848–49 are spread amongst numerous archives in different countries. They can be found in places like Sfântu Gheorghe, Cluj Napoca, or Budapest. Probably this fragmentation is the main cause for the lack of comprehensive volumes of published sources.

In our study we present several unpublished documents, from the county archives of Covasna and Cluj county, and the central archives from Budapest and Wien. The memoir of Lajos Vajasdi presented in our study, is of peculiar value.